

УДК 347.78(410.1)«13/16»

Наталя Опольська,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри права
Вінницького національного аграрного університету*

РОЗВИТОК ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В АНГЛІЇ (XIV – XVII СТ.)

Статтю присвячено аналізу історико-правових аспектів права на свободу творчості в Англії в період Відродження. На основі дослідження джерел права, історико-правових пам'яток, результатів творчої діяльності розкрито особливості правового регулювання свободи творчості в Англії XIV – XVII ст.

Ключові слова: право на свободу творчості, обмеження права на свободу творчості, цензура, виключні права автора, авторське право видавців.

Постановка проблеми. Право на свободу творчості доби Відродження в Англії постає закономірним продовженням ідей Стародавнього світу та середньовіччя. Водночас воно є цілком новим явищем, що відображає цілісний підхід у боротьбі за свободу творчості. У цей період формується нова світоглядна парадигма. Людина й творчість розглядаються як активна сила, що лежить в основі суспільного прогресу. Епоха Відродження стала прогресивним переворотом у сфері розвитку свободи творчості країн Європи. Це пов'язано з розвитком освіти, торгівлі в європейських містах та винайденням техніки друку Й. Гутенбергом у 1440 р. М. Лютер назвав цей період «другим визволенням людського роду від інтелектуальної п'янки». Проти обмеження свободи творчості виступали Дж. Локк, Дж. Мільтон та інші мислителі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню історичних аспектів становлення й розвитку права на творчість присвятили свої праці В. Бенешевич, В. Борухович, С. Гердінер, Р. Дезлі, Я. Канторович, Г. Шершеневич та інші вчені. Теоретико-правові засади свободи творчості розкривали також В. Авдеева, В. Валле, В. Дерюжинський, С. Лисенков, А. Матвеев, Т. Мілова, К. Сухарук, Д. Шапорєва та інші науковці. Правове регулювання свободи творчості в Англії XIV – XVII ст. потребує здійснення комплексного дослідження на основі аналізу джерел права, історико-правових пам'яток, результатів творчої діяльності.

Метою статті є розкриття особливостей правового регулювання свободи творчої діяльності в Англії XIV – XVII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відродження в Англії розпочалося пізніше, ніж в інших країнах Європи. Розвиток свободи творчості тісно пов'язувався з діяльністю гільдії «Високоповажна компанія видавців і книготорговців» (Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers, відома також як Stationers' Company), заснованої в 1403 р.

Гільдія купувала в авторів рукописи їхніх творів, після чого наділялась довічною монополією на друк. Автори не могли стати членами цієї гільдії, а тому не мали права друкувати власні твори та не отримували роялті за продані книги. Діяльність об'єднання книговидавців характеризувалась двома особливостями: по-перше, авторське право виникало з акта, встановленого державою, а не як природне право автора; по-друге, воно супроводжувалося створенням монополії, суть якої полягала в тому, що книговидавці могли вільно встановлювати ціни на книги без урахування цін на ринку [1, с. 25].

Королівською хартією від 4 травня 1557 р. Марія Тюдор надала «Високоповажній компанії видавців і книготорговців» виключні привілеї на книгодрукування й книготоргівлю в країні. Видавництво книг особами, які не були членами гільдії, заборонялося. Кожен член компанії міг купити книгу в автора, обов'язково зареєструвати її в спеціальному реєстрі, унаслідок чого він ставав повноправним власником права на друкування твору. Це право належало одному члену гільдії, проте воно могло бути продане або передане іншому книготорговцю гільдії. Книги друкувались у Лондоні, Оксфорді та Кембрії

джі, де вони проходили світську й духовну експертизу на цензуру. Світську експертизу здійснювали професори університетів, а духовну – єпископ Кентерберійський. Королівська хартія від 4 травня 1557 р. спрямовувалась на посилення контролю у сфері творчої діяльності, обмеження її свободи.

Запроваджуючи таким чином контроль за видавництвом книг і сувору цензуру, Марія Тюдор прагнула зміцнити монархічну владу. Цей наказ було спрямовано проти зародження політичного руху англо-шотландських «тираноборців». Особливе значення у формуванні громадської думки відігравали памфлети емігрантів, зокрема Д. Понета, Д. Нокса, К. Гудмана та інших. Запровадження суворої цензури не завадило супротивникам королівської влади видавати свої трактати. «Короткий трактат про політичну владу» Д. Понета було видано в Страсбурзі, а «Перший звук труби, який прозвучав проти жакливого правління жінки» Д. Нокса – у Женеві.

У боротьбі із зародженням буржуазного індивідуалізму правове регулювання свободи творчості не могло мати інший характер. «Високоповажна компанія видавців і книготорговців» (Stationers' Company) була монополістом у сфері книгодрукування, тому її члени нерідко зловживали цим. Так, наприклад, В. Шекспір не отримав гонорар за поеми «Венера та Адоніс» і «Лукреція», які були видані Р. Філдом у 1593–1594 рр. Драматург не звертався до суду, оскільки того часу виступав при дворі королеви Єлизавети. Суперечки з гільдією, що мала особливий статус, могли негативно позначитись на його професійній діяльності.

Однак В. Шекспір висловив протест проти зазначення свого імені книговидавцем В. Джагардом на збірнику творів «Страсний пілігрим», частину з яких було написано не В. Шекспіром [2, с. 143–160]. В. Джагард не був членом «Високоповажної компанії видавців і книготорговців», друкував книги без ліцензії. Те, що В. Джагард не входив до гільдії, було важливою причиною висловлення В. Шекспіром протесту проти його дій, суперечки з гільдією мали б погані наслідки для митця. Без співробітництва з нею твори друкувати було складно.

26 липня 1602 р. в спеціальному реєстрі «Високоповажної компанії видавців і книготорговців» (Stationers' Company) було зроблено запис: «Джеймс Робертс. Вносить в руки старійшин майстрів Пасфілда і Уотерсона в список книгу за назвою «Помста Гамлета, принца Датського», яка нещодавно виконувалася трупою «Слуги Лорда-Камергера», 6 пенсів». Правовласники – «Слуги Лорда-Камергера», а не автор п'єси

В. Шекспір, оскільки п'єса належить трупі [3]. В. Шекспір був драматургом трупи «Слуги Лорда-Камергера», тому в реєстрі зазначено, що праволодільцем є саме трупа, для якої твір було написано. Автор отримував гонорари за роботу над п'єсами для трупи. А з огляду на те, що за окремі поеми він не отримав винагороду від гільдії, не дивно, що твір «Помста Гамлета, принца Датського» було продано за 6 пенсів трупою «Слуги Лорда-Камергера».

За «Щоденником» П. Хенслоу, театрального антрепренера, можна зробити висновок, що автори отримували чималий дохід за п'єси, які писались на замовлення для театру. У його записах містяться прізвища 27 авторів, таких як Б. Джонсон, К. Марло, Т. Мідлтон, Р. Грін та інші, а також великі суми за оплату їхніх творів [4, с. 132].

П. Хенслоу зберігав рукописи творів, не реєструючи їх у «Високоповажній компанії видавців і книготорговців». Він не хотів публікувати ці твори, оскільки, відповідно до чинного на той час законодавства, втратив би виключні права на них. У «Щоденнику» вказано, що П. Хенслоу надавав авторам чималі кредити й аванси. Якщо п'єса мала успіх, він замовляв у творців її продовження.

Під час правління Єлизавети було розширено повноваження Зоряної Палати, її наділено особливими повноваженнями у сфері обмеження свободи творчості. Зоряну Палату називали видавничою поліцією. У 1585 р. вона видала ордонанс, який посилював контроль у сфері цензури та передбачав покарання за її порушення. А вже в період правління Стюартів, коли пуританство стало потужним суспільно-політичним рухом, діяльність Зоряної Палати не мала жодних обмежень. Засобами її впливу були в'язниця, ганебний стовп, таврування, понівечення та інші покарання, що застосовувались із надзвичайною жорстокістю.

У 1637 р. Зоряною Палатою за доносом архієпископа Лоуда було притягнуто до суду трьох письменників, які видали декілька памфлетів із релігійних питань у дусі пуританства. Усіх чотирьох було засуджено до таких видів покарань: штраф у розмірі 5 000 фунтів стерлінгів; виставлення до ганебного стовпа; відрізання обох вух; довічне тюремне ув'язнення. Одному із засуджених до цих покарань додатково було випалено букви «SL» (Seditiosus Libeller – підбурювач, наклепник) за допомогою розпеченого заліза. Цей вирок і жорстоке його виконання справили сильне враження на суспільство, що знайшло відображення в низці протестів. На вулицях з'явилися листівки, які зображували архієпископа Лоуда у вигляді диявола в його війні зі святими письменниками [5, с. 224–234].

У зв'язку з посиленням протестів 11 липня 1637 р. було прийнято постанову Зоряної Палати щодо друку (Decree of Starre Chamber concerning Printing). Вона складалась із 33 статей та передбачала заборону друку, ввезення й продажу бунтарських або непристойних видань; вводила обов'язкове ліцензування всіх книг перед друком; обмежувала кількість видавців і встановлювала кількість друкарських верстатів, які можна було використовувати одному видавництву; уповноважувала «Високоповажну компанію книговидавців і книготорговців» обшукувати будинки друкарів, які не мають ліцензії; закріплювала суворі покарання за порушення правил книгодрукування.

У постанові зазначалось, що з метою викриття таємного друкування недозволених творів керівнику й наглядачам (Master and Wardens) гільдії (Stationers' Company) за призначенням архієпископа Кентерберійського або єпископа Лондонського дається право обшукувати будинки й лавки в будь-який час, особливо друкарські заклади, а також дивитись, що друкується, і вимагати цензурного дозволу (license). Якщо дозволу немає, то необхідно забирати надруковане разом із винними особами та передавати їх архієпископу Кентерберійському або єпископу Лондонському. Якщо під час обшуку вони знайдуть якусь книгу чи частину книги, які, за їх припущенням, суперечать правилам англійської церкви або держави, то необхідно забирати підозрілі книги та передавати їх для подальших розпоряджень зазначеним особам [6, с. 128].

У процесі встановлення в країні парламентського правління Зоряну Палату було скасовано в 1641 р., законодавчу силу втратили всі видані нею ордонанси й постанови. Повноваження «Високоповажної компанії книговидавців і книготорговців» стали обмеженими, було дозволено видавати книги видавництвам, які не входили до гільдії.

Близько року свобода творчості в Англії не мала законодавчо встановлених обмежень. 14 червня 1643 р. парламентом було прийнято декрет, відповідно до якого на кожному примірнику твору має бути зазначено назву видавництва, ім'я автора чи замовника. Крім того, парламент уповноважував «Високоповажну компанію книговидавців і книготорговців» здійснювати аналіз творів та надавати дозвіл на їх друк, розшукувати видавців, які друкують твори без дозволу, знищувати друкарські верстати, рукописи й примірники творів, брати під варту осіб, які порушують цей декрет.

У протест на такі дії парламенту Дж. Мільтон 23 листопада 1644 р. без реєстрації й дозволу опублікував «Ареопагітику» – промову про свободу творчості

від цензури, яку було зачитано перед парламентом. У творі Дж. Мільтон вказав, що в античні часи до людей, які займалися наукою та творчістю, виявлялася повага. Вони могли творити без обмежень, надавати поради чиновникам. Автор зазначив, що люди, які присвятили своє життя науці й творчості, мають право бути почутими. Вони повинні бути рівними в можливостях із творцями античності. Він закликав парламент скасувати декрет про обмеження свободи друку й творчості.

Дж. Мільтон, розмірковуючи про введені парламентом обмеження у сфері творчої діяльності, доводив, що не можна заборонити книги без шкоди для розвитку суспільства. А ересь проникає в народ багатьма іншими шляхами. Він порівнював запровадження цензури з доблесним чоловіком, який хотів спіймати ворона, закривши ворота свого парку. Автор доводив, що цензори можуть помилитись, не зрозуміти задум творця або виключити з книги саму суть ідеї через цензуру. Дж. Мільтон процитував Ф. Бекона, який сказав, що дозволені книги розмовляють лише мовою свого часу [7, с. 38–42].

Під впливом Дж. Мільтона книговидавці й книготорговці 9 грудня 1644 р. подали протест до парламенту проти цензури. Однак ці події не вплинули на політику парламенту. «Ареопагітику» було видано без ліцензії лише одним примірником, вона не перевидавалась до 1738 р., коли концепція свободи творчості знову набула активного розвитку.

Ф. Сиберт зауважив, що «Ареопагітика» «не справила великого враження» на сучасників Дж. Мільтона, «не була поміченою більшістю письменників і громадських діячів тих часів». Після страти Карла I та знищення монархії О. Кромвель, який у 1658 р. став лордом-протектором, заборонив «Ареопагітику» [88, с. 12].

Незважаючи на переконаність у тому, що інтелігентна й високоосвічена людина не стане займатися цензурою та витратити свій час на те, щоб вирізати з творів авторські думки, Дж. Мільтон погодився працювати цензором друку. Це було продовженням боротьби за свободу творчості. Він вирішив, що краще йому займатись експертизою книг, ніж комусь менш освіченому. На наше переконання, саме Дж. Мільтон заклав концепцію свободи творчості в підваліни англійської буржуазної ідеології. В. Валле вказує, що між Дж. Мільтоном і видавцем С. Сіммонсом було укладено письмову угоду про опублікування твору «Утрачений рай» [1, с. 25]. Це перший письмовий авторський договір, який було укладено між автором та видавцем, хоча його зміст не зберігся.

У 1662 р. парламентом було прийнято Акт про цензуру (Licensing Act). Відповідно до нього було встановлено додаткові обмеження на друк, а також знову розширено повноваження «Високоповажної компанії видавців і книготорговців» (Stationers' Company). Уповноваженим особам гільдії надався дозвіл на обшук будь-яких приміщень у пошуках незаконно виданої літератури. Було передбачено, що Акт про цензуру має переглядатись і затверджуватись парламентом кожні два роки.

«Високоповажна компанія книговидавців і книготорговців» утримувала монополію на друк майже всі 137 років свого існування. Упродовж цього часу гільдія розробила систему авторського права видавців (Stationer's Copyright), згідно з якою визнавались лише права членів гільдії книговидавців. Її вплив і повноваження у сфері свободи творчості змінювались декретами, хартіями й ордонасами.

У 1668 р. в акті «Більш про права» було задекларовано, що свобода слова, дебатів та актів у парламенті не повинна обмежуватись. Оскаржуватись вона може лише в парламенті. У 1695 р. парламент не продовжив дію Акта про цензуру 1662 р. та привілеї «Високоповажної компанії книговидавців і книготорговців».

У листопаді 1694 р. було створено комітет парламенту для перегляду актів, у яких закінчується термін дії. Цей комітет підтримав продовження терміну дії Акта про цензуру (1662 р), проте 11 лютого 1695 р. його відхилила Палата громад. Палата лордів повернула законопроект до Палати громад із вимогою обґрунтувати рішення. Доповідав за законопроектом Е. Кларк, який саме переконав представників лордів у доцільності скасування Акта про цензуру.

Вагомий вплив на переконання Е. Кларка щодо доцільності відміни обмеження свободи творчості мав Дж. Локк, який був його другом. Критика Дж. Локка вже декілька років спрямовувалась як на інститут цензури загалом, так і на безстрокову монополію Stationers' Company зокрема. Мислитель переконував, що людина повинна мати свободу друку всього, що хоче сказати. Дж. Локк був обурений владою Stationers' Company, яку він вважав шкідливою для розвитку суспільства. Членів компанії він називав ледачими та неосвіченими, оскільки вони не лише забороняли іншим видавцям друкувати корисні книги, а й самі не видавали ці книги, володіючи на них безстроковим правом власності. Мислителю здавалося абсурдним те, що книги стародавніх авторів (Цезаря, Лі-

вія) не можуть бути вільно надруковані. Дж. Локк вважав за доцільне обмежити термін чинності права на видання твору. Цей строк, на його думку, має становити 50 та 70 років після смерті автора й першої публікації твору відповідно [9].

Е. Кларк у своїй промові використав аргументи, про які писав йому Дж. Локк у листах. Він вказав на безглуздість існуючої на той час системи авторського права видавців, на численні порушення інтересів авторів. Підтримали Е. Кларка два незалежні видавці, які довели, що цей закон також обмежує ведення бізнесу в книговидавництві, суперечить розвитку соціальної сфери. У результаті обговорення за скасування Акта про цензуру проголосували 1662 члени парламенту [10, с. 2–13].

Висновки

Отже, право на свободу творчості в Англії впродовж XIV – XVII ст. пов'язане з повноваженнями гільдії «Високоповажна компанія видавців і книготорговців» (Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers, або Stationers' Company). Вона утримувала монополію на друк майже всі 137 років свого існування. Користуючись монополією, члени гільдії на власний розсуд встановлювали ціни на книги та на твори, які купували в авторів, нерідко зловживаючи цим. У гільдії було створено систему авторського права видавців (Stationer's Copyright), відповідно до якої після опублікування твору саме видавцю належало виключне право на твір.

У боротьбі із зародженням буржуазного індивідуалізму повноваження Stationers' Company було посилено Зоряною Палатою, яка, крім контролю у сфері цензури, визначала покарання за її порушення. Якщо гільдія через уповноважених осіб мала право обшукувати будь-які приміщення в пошуках творів, що видаються без ліцензії, та викривати осіб, які займалися неліцензійним видавництвом, то засобами впливу Зоряної Палати були в'язниця, ганебний стовп, таврування, понівечення й інші покарання, що застосовувались із надзвичайною жорстокістю. У процесі встановлення в країні парламентського правління Зоряну Палату було скасовано, однак остаточне скасування обмежень права на свободу творчості в Англії відбулось 1695 р., коли англійський парламент не продовжив термін дії Акта про цензуру 1662 р. Із цього часу в Англії розпочався новий етап у сфері розвитку права на свободу творчості, який потребує проведення окремого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі / В. Валле. – К. : Дух і літера, 2010. – 216 с.
2. Сухоруков К. Лондонская гильдия книгопечатников и книготорговцев в XVI – первой половине XVII в. (из истории становления книжного дела в Англии) / К. Сухоруков // Книга: исследования и материалы / под ред. Н. Сикорского и др. – М. : Книга, 1984. – С. 143–160.
3. Англия. Ливрейные компании Сити [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://banag.uol.ua/text/10709460/angliya-livreynye-kompanii>.
4. Foakes R. Henslowe's Diar / R. Foakes. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 368 p.
5. Gardiner S. History of England from the accession of James I to the outbreak of the Civil war (1603 – 1642) / S. Gardiner. – New York : Ovals, 1890. – 430 p.
6. Дерюжинский В. Полицейское право : [пособие для студентов] / В. Дерюжинский. – 3-е изд. – СПб. : Сенатская тип., 1911. – 550 с.
7. Мильтон Дж. Ареопагитика. Речь о свободе печати от цензуры, обращенная к парламенту Англии (1644 г.) / Дж. Мильтон // Современные проблемы. – М. : Новосибирск, 1997. – Вып. 1. – С. 31–79.
8. Каролидес Н. Сто запрещенных книг. Цензурная история мировой литературы / Н. Каролидес, М. Балд, Б. Соува и др. – Екатеринбург : Ультра ; Культура, 2007. – 638 с.
9. Матвеев А. Зарождение исключительного авторского права в Статуте королевы Анны и влияние на этот статут идей Джона Локка / А. Матвеев // Актуальные проблемы юридической науки и правоприменения в условиях совершенствования российского законодательства : матер. Четвертого междунар. конгресса ученых-юристов (г. Пермь, 18–19 октября 2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.studfiles.ru>.
10. Deazley R. On the Origin of the Right to Copy: Charting the Movement of Copyright Law in Eighteenth Century Britain (1695–1775) / R. Deazley. – Oxford ; Portland : Hart Publishing, 2004. – 231 p.

Статья посвящена анализу историко-правовых аспектов права на свободу творчества в Англии в период Возрождения. На основе исследования источников права, историко-правовых памятников, результатов творческой деятельности раскрыты особенности правового регулирования свободы творчества в Англии XIV – XVII вв.

Ключевые слова: право на свободу творчества, ограничение права на свободу творчества, цензура, исключительные права автора, авторское право издателей.

The paper analyzes the historical and legal aspects of freedom of creativity in England during the Renaissance. Based on the study of sources of law, legal history sites, the results of creative activity of the peculiarities of legal regulation of creative freedom in England XIV – XVII century.

Key words: creative freedom, right to freedom of creativity, censorship, exclusive rights of the author, copyright publishers.

